

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Digitale tools voor kwalitatieve data-analyse binnen historisch communicatiewetenschappelijk onderzoek: toepassing en reflecties

Inleiding

Net zoals dit voor andere onderzoeksdomeinen het geval is, nam het digitaliseringsverhaal de voorbije jaren een steeds belangrijkere plaats in binnen historisch communicatiewetenschappelijk onderzoek. Voornamelijk digitale bronnentoegekankelijkheid en het gebruik van uitgebreide digitale databases voor geavanceerde kwantitatieve data-analyse maakten opgang binnen communicatiehistorisch onderzoek. Tot nog toe hebben digitale tools voor kwalitatieve data-analyse, ook wel *'computer-assisted qualitative data analysis software'* (CAQDAS) genoemd (soms ook afgekort tot QDAS of QDA-software), nauwelijks voet aan de grond gekregen binnen communicatiehistorisch onderzoek. Het voorliggende artikel argumenteert dat de toepassing van CAQDAS op historische bronnen heel wat opportuniteiten biedt die het communicatiehistorisch onderzoek ten goede kunnen komen. Tegelijk zijn hier een aantal beperkingen en valkuilen aan verbonden.

Dit artikel licht de opportuniteiten en beperkingen van CAQDAS toe aan de hand van het onderzoeksdesign van een afgeronde studie naar de geschiedenis van het Vlaamse filmproductiebeleid tussen 1964 en 2002. Na een bondige introductie tot digitale tendensen binnen communicatiehistorisch onderzoek bespreken we het algemene onderzoeksdesign van deze studie, waarbij de nadruk ligt op bronnendiversifiëring, methodologische triangulatie en de complementariteit van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Vervolgens gaat de aandacht uit naar de digitale verwerking van de grote hoeveelheid aan archiefdocumentatie met behulp van een softwareprogramma voor kwalitatieve data-analyse, met name NVivo. Het artikel demonstreert hoe de software werd ingezet om het archiefmateriaal te coderen en te analyseren. Op die

* Gertjan Willems is postdoctoraal onderzoeker bij het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen (FWO) CIMS (Centre for Cinema and Media Studies). Contactgegevens: Universiteit Gent, Vakgroep Communicatiewetenschappen, Korte Meer 7-II, 9000 Gent, België. Tel.: +32 486 444 723. E-mail: gertjan.willems@ugent.be.

manier vormt dit artikel een concreet (en hopelijk inspirerend) voorbeeld van wat de meerwaarde van CAQDAS kan zijn binnen communicatiehistorisch onderzoek.

Op basis van deze concrete case en de bestaande bredere literatuur over CAQDAS bieden we vervolgens een ruimere kritische reflectie over de voor- en nadelen van digitale tools voor kwalitatief communicatiehistorisch onderzoek. We gaan in op de tijds- en arbeidsintensiviteit van het onderzoeksproces, handmatige versus automatische codering, de systematiek, nuancegraad en nauwkeurigheid van de codering en de analyse, de transparantie van het onderzoek en de consequenties op het vlak van bronnenkritiek en inzichten in het onderzoeksmateriaal. Een groot deel van deze bespreking is relevant voor de inzet van digitale tools in kwalitatief communicatiewetenschappelijk onderzoek in het algemeen en in kwalitatieve documentenanalyse in het bijzonder. De nadruk ligt echter op communicatiehistorisch onderzoek dat gebruik maakt van primaire historische bronnen en de specifieke uitdagingen die hiermee gepaard gaan.

Digitale tendensen binnen communicatiehistorisch onderzoek

In overeenstemming met bredere digitaliseringstendensen binnen de humane en sociale wetenschappen (zie bijv. Ackland, 2013; Berry, 2012) wordt recent historisch media- en communicatiewetenschappelijk onderzoek gekenmerkt door een groeiend belang van digitale ontwikkelingen (Gitelman, 2010). Zowel op het vlak van bronnen als van methoden neemt het digitaliseringsverhaal een steeds belangrijkere plaats in. Dit wil niet zeggen dat het gebruik van meer traditionele, niet-digitale bronnen en methoden naar de achtergrond verdwijnt (Sloan & Stamm, 2010). Hedendaags communicatiehistorisch onderzoek wordt juist veelal gekenmerkt door de combinatie van traditionele en digitale elementen in het onderzoeksdesign, daarbij duidend op hun onderlinge complementariteit.

Op het vlak van bronnen en vindplaatsen zijn er sinds de jaren negentig van de vorige eeuw heel wat digitaliseringsinspanningen van archieven en (onderzoeks)bibliotheken (Graham, 1995; Hedstrom, 1997). Deze evolutie is tot op de dag van vandaag enkel sterker geworden. Dit leidde tot een (veel) grotere en makkelijkere bronnentoeankelijkheid en een exponentiële toename aan onderzoeksmogelijkheden (Bingham, 2010; Sinn, 2012). Een groot deel van de voorbereidende onderzoekstaken, zoals het doorzoeken van archief- en bibliotheekcatalogi en -inventarissen, kan nu zonder fysieke verplaatsing gebeuren. Door geavanceerde zoekfuncties kan bovendien sneller relevant onderzoeksmateriaal gelokaliseerd worden. Daarnaast wordt steeds meer bronmateriaal digitaal ontsloten, ook door specifieke media- en communicatiegerichte instellingen. Dit geldt zowel voor geschreven bronnen (zie bijv. de *Media History Digital Library*, dat boeken en voornamelijk magazines over film, televisie, radio en opgenomen geluid online raadpleegbaar stelt, <http://mediahistorypro>

ject.org/) als voor audiovisuele bronnen (zie bijv. het *EUScreen portal*, dat videofragmenten van diverse audiovisuele archieven en publieke omroepen in Europa beschikbaar stelt, <http://euscreen.eu/>). Ook binnen de specifieke Nederlandse en Vlaamse media- en communicatiehistorische context worden heel wat inspanningen geleverd op het vlak van bronnendigitalisering. Belangrijke spelers hier zijn het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (<http://beeldengeluid.nl>) en het Vlaams Instituut voor Archivering (<http://viaa.be>).

Binnen de groei aan onderzoeksmogelijkheden, waarbij de overvloed aan bronmateriaal op zich ook al tot diverse problemen kan leiden (Rosenzweig, 2003), dienen onderzoekers zich bewust te zijn van de bronnenkritiek die het gebruik van digitale bronnen met zich meebrengt. Zo wijst Vajcner (2008) erop dat de contextuele informatie van archiefdocumenten (over hun herkomst en hun relatie tot andere documenten binnen een collectie) dikwijls een cruciaal historiografisch probleem vormt bij digitale bronnen. Historische documenten zijn online vaak afgezonderd van de archief- en andere documentaire contexten waartoe zij behoren. Het gebrek aan context en metadata gaat evengoed op voor de veelheid aan historisch audiovisueel bronmateriaal dat op diverse platformen beschikbaar is (Fickers, 2012). Daarnaast vormen de digitaliserende instanties een extra *gatekeeper* voor de toegang tot historische bronnen en is er vaak weinig duiding bij het selectieproces dat achter de digitalisering van een (deel van een) bepaalde collectie schuilt.

De digitaliseringstendens binnen communicatiehistorisch onderzoek vertaalde zich ook op het vlak van methoden. Voornamelijk het gebruik van uitgebreide digitale databases voor geavanceerde kwantitatieve data-analyse, ‘*data mining*’ en datavisualisatie maakte opgang (zie bijv. Acland & Hoyt, 2016). De implementatie van digitale tools voor kwalitatieve data-analyse (CAQDAS) kreeg tot nog toe veel minder aandacht binnen historisch communicatiewetenschappelijk onderzoek (zie bijv. het overzicht van digitale tendensen in filmhistorisch onderzoek van Gosvig Olesen (2017), waarin geen referenties omtrent CAQDAS te vinden zijn). Een uitzondering vormt het gebruik van CAQDAS voor de analyse van interviews binnen communicatiehistorisch onderzoek. Nochtans zijn er heel wat kwalitatieve data-analyse-softwareprogramma’s, zoals NVivo, QDA Miner, HyperRESEARCH, ATLAS.ti, of MAXQDA, die ook als hulpmiddel kunnen dienen bij de analyse van wat veelal het kernmateriaal bij communicatiehistorisch onderzoek vormt, met name archiefdocumenten (Robertson, 2014). Het vervolg van dit artikel toont de mogelijke meerwaarde van CAQDAS op dit vlak aan.

Bronnendiversiteit en methodologische triangulatie

De reflectie over digitale tools voor kwalitatief historisch communicatiewetenschappelijk onderzoek gebeurt op basis van de ervaringen met een afgeronde studie. Op die

manier wenst dit artikel een concreet voorbeeld te geven van hoe CAQDAS kan worden gebruikt binnen een communicatiehistorisch onderzoek. Belangrijk hierbij is dat digitale tools geen methode op zich vormen, maar een methodologisch hulpmiddel zijn, waardoor het gebruik van dergelijke tools steeds ingebed dient te zijn in een ruimer onderzoeksdesign (MacMillan & Koenig, 2004). Binnen communicatiehistorisch onderzoek staat bovendien steeds een zo groot mogelijke diversiteit aan bronnen en een multimethodische aanpak voorop (zie ook Chapman, Glancy & Harper, 2007, pp. 6-8; Hemels, 1997; Startt & Sloan, 2003). Om de plaats van CAQDAS binnen een ruimere communicatiehistorische methodologische context te duiden, gaan we eerst in op het onderzoeksdesign van onze specifieke studie.

De centrale onderzoeksvraag van onze studie ging uit naar de rol van het Vlaamse filmproductiebeleid in het stimuleren van een Vlaamse identiteit tussen 1964 (de start van een Vlaams steunsysteem voor langspeelfilms) en 2002 (de structurele hernieuwing van het steunsysteem) (zie Willems, 2017a, 2017b). Deze onderzoeksvraag impliceerde natuurlijk dat alle juridische en publieke beleidsdocumenten met betrekking tot film van belang waren. Voor deze documentatie werd een beroep gedaan op het *Belgisch Staatsblad* en de archieven van de Senaat, de Kamer van Volksvertegenwoordigers en het Vlaams Parlement. Van deze laatste instelling is heel wat documentatie online raadpleegbaar, met inbegrip van ruime contextuele informatie.

Het belangrijkste bronmateriaal was het voorheen onontgonnen archief van het Fonds Film in Vlaanderen. Dit overheidsorgaan was actief tussen 1994 en 2002, maar het archief bevat tevens de archiefstukken van zijn voorganger, de in 1964 opgerichte filmdienst van het ministerie van Nederlandse Cultuur. Voor de periode 1964-1997 werd het archiefmateriaal geïnventariseerd (zie Soens, 2003) en dit wordt momenteel bewaard in het Rijksarchief Beveren. Voor de periode 1998-2002 is het niet-geïnventariseerde archiefmateriaal verdeeld over het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaams Audiovisueel Fonds, beide te Brussel. In het archief zijn de steundossiers per filmproject terug te vinden, alsook de notulen van de vergaderingen van de adviserende filmcommissie en de bijhorende stukken.

Deze publieke en interne filmbeleidsdocumentatie vormen terecht voorname bronnen voor een onderzoek naar de geschiedenis van het filmbeleid. Tegelijk is het belangrijk om te beseffen dat de filmbeleidsactoren deze documentatie zelf opstelden. Hierdoor komt voornamelijk het officiële beleidsdiscours naar voren, dat niet noodzakelijk het volledige verhaal vertelt. Street (2000, p. 10) stelt dat officiële overheidsdocumentatie *‘purports to be the “voice” of the state, yet (...) is often riddled with contradictions and enigmas which demand a careful reading strategy’*. Deze leesstrategie moet trachten oog te hebben voor gekleurd bronnenmateriaal. De complexe achterliggende beleidsprocessen en mogelijk afwijkende en officieuze beleidsdiscoursen blijven vaak moeilijk zichtbaar wanneer men zich beperkt tot officiële documentatie. We probeer-

den deze complexiteit zo goed mogelijk te vatten door op zoek te gaan naar zo veel mogelijk andere primaire historische bronnen die niet door de beleidsactoren zelf werden opgesteld en/of bewaard.

Zo maakten we gebruik van diverse aanvullende archieven, zoals het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging – Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsab-ISG) te Gent, de documentenarchieven van Argos en de VRT te Brussel en het EYE Filmmuseum te Amsterdam. In deze archieven vonden we belangrijk aanvullend materiaal over specifieke filmprojecten of bepaalde aspecten van het filmbeleid. Hetzelfde geldt voor een aantal persoonlijke archieven, zoals dat van Joz Van Liempt (in bewaring bij het *Visual and Digital Cultures Research Center* van de Universiteit Antwerpen), die een echte sleutelfiguur was in het filmbeleid van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Ook gingen we op zoek naar relevant audiovisueel reportagemateriaal over zowel films als het filmbeleid. Daarnaast verzamelden we persartikelen in het Koninklijk Belgisch Filmarchief (Cinamatek) en het Documentatiecentrum voor de Cinematografische Pers (DOCIP) te Brussel en het kranten- en tijdschriftenarchief van de Universiteit Gent.

Verder voerden we negentien expertinterviews uit met bevoorrechte getuigen van het filmbeleid in Vlaanderen tussen 1964 en 2002. De geïnterviewden waren gedurende de onderzoeksperiode actieve filmcommissieleden, ministers, kabinetsmedewerkers, ambtenaren, regisseurs en producenten. De internationaal gangbare conventies van het mondelinge-geschiedenis- of *oral history*-onderzoek volgend, verkregen we zo mondelinge bronnen (Perks & Thomson, 2006; Thompson, 2000). Om voldoende geïnformeerde en gerichte interviews te kunnen voeren, werden deze pas afgenomen toen we reeds een goed zicht hadden op de materie via het andere bronmateriaal. De semigestructureerde dieptegesprekken werden opgenomen met een digitale recorder en verkort getranscribeerd. Deze transcripties werden thematisch gecodeerd in NVivo en vervolgens geanalyseerd. De interviews verschaften ons een beter inzicht in de diverse moeilijker zichtbare factoren binnen de beleidsprocessen en (de perceptie van) de sfeer en de mentaliteit waarin deze processen zich voltrokken (zie ook Magor & Schlesinger, 2009, p. 300). Ook toetsten we de voorlopige resultaten en interpretaties aan de retrospectieve visies van de betrokkenen, wat vaak tot nuanceringen of nieuwe inzichten leidde. Tegenover de voordelen van de toegang tot niet-gedocumenteerde informatie, staat wel steeds het subjectieve karakter van het in het licht van het heden geproduceerde materiaal (Cambré & Waeghe, 2003, p. 336).

Tot slot maakten we gebruik van de langspeelfilms. Vreemd genoeg zijn films zelf eerder ongebruikelijke bronnen binnen filmbeleidsstudies. Toch maken zij er volgens ons juist een essentieel onderdeel van uit. Het gerealiseerde filmproduct neemt immers een centrale plaats in als uiteindelijke resultaat van het filmbeleid. Bij het analyseren van filmteksten binnen studies naar filmbeleid mag het volgens Caterer (2011, p. 123) niet de bedoeling zijn *‘to construct a simplistic model of direct causal*

influence, but rather to examine the complex networks of film policy in practice. Political rhetoric, institutional procedures, individual decision-making, filmmakers, the press and audiences all belong to these networks, and all find a common focus at the level of individual texts'. De films vormen met andere woorden een soort van locus waarin het filmbeleid en diverse andere factoren samenkomen. Voor alle Vlaamse films uit de onderzoeksperiode maakten we een kwantitatieve inhoudsanalyse, waarna we bepaalde voor de onderzoeksvraag extra relevante films ook aan een kwalitatieve tekstuele analyse onderworpen.

De verschillende bronnen en methoden verschaften zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens over het filmbeleid. Het kwantitatieve luik stelde ons in staat om de feitelijke ontwikkeling van het filmbeleid in Vlaanderen in kaart te brengen, met gegevens over budgetten en de concrete ondersteuning van filmprojecten. Hierop verder bouwend bieden de kwalitatieve gegevens dieper inzicht in de processen achter en de precieze betekenis van de cijfers. We stellen met andere woorden de complementariteit van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens en methoden voorop (zie ook Jensen, 2012; Leech & Onwuegbuzie, 2009; Mortelmans, 2009, p. 24).

Om de systematische analyse van het onderzoeksmateriaal te bevorderen, legden we vier databases aan waarin we een belangrijk deel van zowel de kwantitatieve als de kwalitatieve gegevens uit voornamelijk het filmbeleidsarchief incorporeerden. Drie databases werden opgebouwd in het rekenbladprogramma Excel en bevatten gegevens over de overheidsbudgetten, de toelagen en de aanvragende en gehonoreerde projecten. Een vierde database werd opgebouwd in het kwalitatieve softwareprogramma NVivo en bevat de notulen van de filmcommissie. Het is dus hier dat CAQDAS werd ingezet voor de analyse van archiefmateriaal. Dit gebeurde in de context van een gediversifieerd onderzoeksdesign met inbegrip van andere digitale methodologische hulpmiddelen (kwantitatieve databases, het klassiekere gebruik van NVivo voor de codering van interviews) en meer traditionele toepassingen van methoden (kwalitatieve analyses van films, persmateriaal en beleidsdocumenten). De bronnendiversiteit en methodologische triangulatie bevorderden de betrouwbaarheid van het onderzoek (zie ook Bryman, 2015; Wester & Peters, 2004, pp. 191-201).

Archiefmateriaal en NVivo

De database in NVivo bevat alle notulen van de vergaderingen van de filmcommissie. De filmcommissie onderzocht de steunaanvragende filmprojecten en adviseerde de minister (van Cultuur of, van 1992 tot 2000, de minister van Media) over de toekenning van de toelagen. Aangezien de minister het commissieadvies meestal volgde, staat een groot deel van het commissiebeleid synoniem voor het concrete Vlaamse filmproductiebeleid. De commissieadviezen vormden dan ook verreweg de belangrijkste bron om inzicht te krijgen in het hoe en waarom van de beleidspraktijken. Een

nauwgezette, systematische analyse van dit materiaal was een must, maar werd bemoeilijkt door de grote hoeveelheid aan informatie (472 notulen variërend in lengte van één tot tientallen pagina's). Om een volledige en systematische analyse te garanderen besloten we de notulen te coderen in NVivo.

NVivo wordt meestal gebruikt in sociaalwetenschappelijk onderzoek om interviews te analyseren (voor een praktische handleiding van het programma, zie Mortelmans, 2011). Het programma kan echter evengoed ingezet worden bij de analyse van archiefmateriaal. Een grondige toelichting over het gebruik van CAQDAS gebeurt veel te zelden in wetenschappelijke publicaties. Dit is nochtans essentieel voor de transparantie van het onderzoek (Bringer, Johnston & Brackenridge, 2004). Een dergelijke toelichting houdt een reflectie in over het bronmateriaal, het opstellen van het codeerschema, het codeerproces en de analyse van de data.

De notulen van de filmcommissie waren enkel bestemd voor intern gebruik binnen het ministerie. Alleen het definitieve commissieadvies werd naar de projectindieners gecommuniceerd. De notulering werd dus niet belemmerd door het vooruitzicht dat de indieners hier zicht op zouden krijgen. Niettemin bieden de notulen slechts een fragmentaire en geconstrueerde weergave van het beslissingsproces. Zo vormt het verslag zelden een letterlijke neerslag van wat de commissieleden zeiden, maar eerder een samenvatting van de belangrijkste argumenten. Bovendien houdt het constructieve karakter van dergelijke verslagen in dat ze nooit een objectieve weerspiegeling zijn van de vergadering (Atkinson & Coffey, 2011, p. 87). Verder biedt de laatste periode van het filmbeleid een onvollediger beeld, omdat de commissie vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw 'voorzichtiger' en meer summier werd in haar besprekingen en adviezen, om minder discussie uit te lokken achteraf. De consultatie van andere bronnen hielp om deze euvels te compenseren, maar het mag duidelijk zijn dat het bronmateriaal zijn beperkingen kende.

Voor het opbouwen van de database hebben we alle notulen van de 472 teruggevonden commissievergaderingen die plaatsvonden tussen 1964 en 2002 gedigitaliseerd. De notulen die zich in het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap bevinden, konden integraal worden ingescand. Vervolgens werden, met behulp van software voor optische tekenherkenning, de bestanden doorzoekbaar gemaakt (we gebruikten hiervoor Adobe Acrobat Pro DC). Deze eenvoudige manier om archiefdocumenten te digitaliseren was helaas niet altijd mogelijk. Het snel scannen van een grote hoeveelheid documenten kon niet in het Rijksarchief, dat het grootste deel van de notulen bewaart. De informatie uit de notulen werd hier deels overgetypt, deels met een handscanner gekopieerd en deels (de handigste optie) gefotografeerd en vervolgens doorzoekbaar gemaakt. De mogelijkheden op dit vlak hangen uiteraard af van het archiefbeleid. Alle gedigitaliseerde notulen werden als 'sources' in NVivo ingevoerd. In totaal leidde dit tot 555.284 woorden die gecodeerd moesten worden.

Bij het coderen van de data maakten we gebruik van een combinatie van twee a-priori-benaderingen. Vertrekkende vanuit onze onderzoeksvraag en een uitgebreide literatuurstudie stelden we op voorhand een aantal 'nodes' (de term in NVivo voor codes) op. Op basis van de bevindingen van een vooronderzoek, waarbij we een steekproef van twintig in de tijd gespreide notulen onder de loep namen, optimaliseerden we de reeds bestaande nodes en creëerden we tevens nieuwe nodes, wat een verdere uitdieping van de a-priori-benadering inhoudt. Doordat we nu zicht hadden op welke gegevens we konden vinden, waren we in staat om de eerdere theoretische nodes te operationaliseren naar een werkbaar instrumentarium. Door de combinatie van twee a-priori-benaderingen hebben we enerzijds de zekerheid dat we de concepten meenemen die van groot belang zijn voor onze onderzoeksvraag. Anderzijds hebben we een werkbaar, geoperationaliseerd instrument ter beschikking, waarbij we ook andere relevante zaken in onze analyse meenemen die niet rechtstreeks uit de onderzoeksvraag en de literatuurstudie konden gehaald worden. Het a-priori-codeboek werd tijdens de datacodering echter niet gezien als een restrictief harnas waarbinnen er geen plaats is voor onverwachte maar relevante andere informatie. Wanneer we op dergelijke extra informatie stuitten, werden er extra nodes gecreëerd. Op deze manier werd het a-priori opgestelde codeboek op een inductieve manier verder opgebouwd, om eigenlijk pas op het einde van het codeerwerk tot het definitieve codeboek te komen.

Aan ieder agendapunt in de commissienotulen (hetzij de steunaanvraag van een filmproject, hetzij andere filmbeleidsmaterie) werden één of meer nodes toegewezen. Wanneer de commissie bijvoorbeeld de wens uitte om het dialect te beperken in een majoritair Vlaamse lange jeugdfilm, werden de volgende nodes toegewezen: 'Majoritaire coproductie', 'Langspeelfilm', 'Kinder-jeugdfilm'; 'Taal'; 'Sturing door de commissie'. Na het coderen van alle data konden we gerichte 'queries' of zoekopdrachten opstellen, die een overzicht van de relevante tekstfragmenten opleverden. Met eenvoudige queries konden we alle informatie over één bepaalde node opvragen, bijvoorbeeld een overzicht van alle instanties waarbij er ministeriële inmenging was bij een filmproject. Met geavanceerde of samengestelde queries konden we meer complexe zoekopdrachten met combinaties van nodes uitvoeren. Dit stelde ons bijvoorbeeld in staat om alle tekstfragmenten op te vragen die betrekking hebben op majoritaire of minoritaire coproducties die tegelijk literaire adaptaties betreffen en waarbij de filmcommissie opmerkingen maakte over de culturele waarde van het project.

Voor- en nadelen van digitale tools

Het grote voordeel van werken met queries in een volledig gecodeerde digitale database is dat je erg snel de specifieke informatie waarnaar je op zoek bent bijeen krijgt. Waar de onderzoeker zonder gespecialiseerde software een tijdrovend proces moet doorstaan om voor iedere onderzoeksvraag de relevante data te selecteren, gebeurt dit

nu met enkele kliks. Deze efficiëntiewinst gaat bovendien gepaard met een meer systematische en sluitende dataverzameling. Zonder gebruik van digitale hulpmiddelen zijn er twee niveaus waarop vergissingen en fouten kunnen worden gemaakt: bij de codering van de data en bij de selectie van de relevant gecodeerde data. Het gebruik van digitale queries vermindert de kans op fouten op het tweede niveau aanzienlijk en zorgt ervoor dat de volledigheid en relevantie van de geselecteerde data samenvalt met de nauwgezetheid waarmee de data gecodeerd werd. Hoe groter het aantal coderingen, hoe voordeliger deze werkwijze.

Het opvragen van bepaalde stukken data via queries mag dan zeer snel gaan, het codeerproces dat eraan voorafgaat is natuurlijk nog steeds een bijzonder tijdsintensief proces. Ons corpus van 472 documenten of 555.284 woorden konden we coderen in 238 uren, wat overeenstemt met ongeveer 30 werkdagen. Bovendien werd het opstellen van de database gecomplementeerd met het bouwen van drie andere databases en met de verzameling en ontginning van diverse andere bronnen (cf. *supra*). Deze grote tijdsinvesteringen zouden min of meer dezelfde geweest zijn zonder het gebruik van CAQDAS. Wel vormt bij CAQDAS de digitalisering van de documenten een extra tijdsinvestering. De eigenheid van historische bronnen kan hier voor complicaties zorgen. Soms kunnen grote hoeveelheden documenten snel gescand worden, maar, zoals bij ons onderzoek het geval was, niet alle archieven laten dit toe. Dan moeten er meer handmatige en dus meer tijdrovende digitaliseringstechnieken aangewend worden. Bovendien zijn niet alle documenten even leesbaar voor optische tekenherkenningssoftware, waardoor opnieuw handmatige interventies nodig kunnen zijn. Ten slotte vormt ook het leren werken met het softwareprogramma een aanzienlijke, maar eenmalige tijdsinvestering (Mangabeira, Lee & Fielding, 2004).

Het in de praktijk brengen van het onderzoeksdesign was zeer tijdsintensief, maar lag wel binnen de grenzen van wat mogelijk is voor een individuele voltijdse onderzoeker binnen een vierjarig onderzoeksproject. Indien de hoeveelheid te coderen data dubbel zoveel was geweest, dan was dit veel moeilijker haalbaar geweest. Een oplossing kan dan zijn om met meerdere codeurs te werken. De complicaties die dit meebrengt op het vlak van intercodeurbetrouwbaarheid zijn niet onoverkomelijk (zie Lombard, Snyder-Duch, & Bracken, 2002), maar vaak doet het probleem zich voor dat dit praktisch en/of financieel moeilijk te organiseren valt. Een oplossing die NVivo en andere kwalitatieve softwareprogramma's dan biedt, is automatische codering. Zo kun je na een deel van de bronnen zelf te hebben gecodeerd, NVivo automatisch de andere bronnen laten coderen. Woorden of fragmenten die lijken op eerder gecodeerde woorden of fragmenten krijgen dan eenzelfde node toegewezen.

Het spreekt voor zich dat automatische codering het codeerproces enorm kan versnellen. Er zijn echter ook een aantal nadelen aan verbonden, waardoor wij ervoor kozen deze functie niet toe te passen. Zo is de functie van het automatisch coderen in NVivo sterk gericht op sources die de onderzoeker zelf aanmaakt. Wanneer de sources

aangeleverde documenten betreffen, zoals archiefmateriaal en beleidsdocumenten, valt een deel van de automatische coderingsmogelijkheden weg. Bovendien is het zo dat heel wat kwalitatieve data minder of zelfs helemaal niet geschikt is voor automatische codering. Enerzijds is het moeilijk om een exhaustieve lijst van woorden (combinaties) aan te leggen die verband houden met een bepaald onderwerp. Er zullen steeds tekstfragmenten zijn die aan de automatische codering ontsnappen. Anderzijds kunnen woorden een andere betekenis krijgen naargelang de context, terwijl automatisch coderen geen of slechts in ontoereikende mate rekening houdt met deze context (Davis & Meyer, 2009, p. 123).

Een ander, veel minder gehoord maar toch belangrijk nadeel van automatisch coderen is het potentieel verlies aan inzicht in de data. Het document per document lezen en coderen is een proces van intens engagement met de data, waarbij er vaak diverse onderzoeksideeën en -inzichten naar boven komen. Overigens bieden de meeste CAQDAS-programma's speciaal hiervoor instrumenten aan om plotse ideeën tijdens het coderen snel en efficiënt bij te houden (in NVivo zijn dit memo's en *annotations*). Na de codeerfase worden deze ideeën getest in de analyse. Bij automatisch coderen is het intens engagement met de data een stuk korter en selectiever, waardoor minder ideeën en inzichten de kans krijgen om zich te ontwikkelen. Sommige inzichten kunnen in de analyse nog naar boven komen, maar andere zullen onder de oppervlakte blijven. Kortom, naar onze ervaring blijft het persoonlijk bestuderen van alle documentatie een zeer verrijkend gegeven. Dit is zeker het geval bij historisch onderzoek, waar één document soms meer revelerende inzichten kan opleveren dan honderden andere documenten.

De data-immersie gedurende het coderen en de analyse gebeurt in een digitale omgeving, en niet tussen het fysieke materiaal. Dit zorgt voor een andere tactiele en perceptieve ervaring van de data, maar doet geen afbreuk aan de nabijheid ('closeness') van de onderzoeker tot de data in termen van kennis over de inhoud (Weitzman, 2000, p. 816). Deze nabijheid tot de data is belangrijk in termen van familiariteit en inzicht in subtiliteiten, maar tegelijk is ook kritische afstand tot de data van belang om abstractie en syntheses van de data te kunnen maken (Gilbert, 2002). Hiertoe leent CAQDAS zich bijzonder goed, omdat ook na een periode van onderzoeksluwte, of door een externe onderzoeker, specifieke data snel opgevraagd kan worden aan de hand van queries, zonder manueel door alle data te gaan. In onze ervaring bevorderde dit de keuze om bewust afstandsstrategieën te hanteren bij de analyse van de data.

Contextuele informatie over de herkomst van historische bronnen en hun relatie tot andere bronnen is van groot wetenschappelijk belang in het licht van de continue bronnenkritiek die de communicatiehistoricus moet aanwenden bij de analyse en interpretatie van bronnen (Startt & Sloan, 2003). Bij het opvragen van informatie met queries doet zich een probleem van verlies aan context voor, gelijkaardig aan de eerder aangehaalde problematiek die Vajcner (2008) aanhaalt omtrent digitale bron-

nen. Een query levert immers een overzicht van relevante, maar uit hun oorspronkelijke context geïsoleerde tekstfragmenten. Boven ieder tekstfragment staat wel de naam van het document zoals het in NVivo als source werd opgeladen. Om het verlies aan metadata te beperken is het dus belangrijk om in de benaming van de sources zo veel mogelijk contextuele informatie te verwerken, zoals verwijzingen naar het archief, het soort document, de datum en dergelijke meer. Maar dan nog gaat er steeds belangrijke contextuele informatie verloren. In onze studie vangen bijvoorbeeld alle notulen van de commissievergadering aan met de aanwezigen op de vergadering. Deze informatie is niet langer zichtbaar bij het opvragen van specifieke data met een query. Ook informatie over de plaats van het specifieke tekstfragment binnen een document gaat verloren. Nochtans kan het erg relevant zijn om bijvoorbeeld te weten welke filmprojecten besproken werden voor en na de filmprojecten die de query opleverde. Een oplossing is om op de naam van de source te klikken en deze informatie te zoeken in de source zelf, maar het spreekt voor zich dat dit het onderzoeksproces omslachtiger maakt.

Conclusie en discussie

Voor communicatiehistorisch onderzoek is het van groot belang om zo veel mogelijk bronnen te verzamelen die de onderzoeksvraag vanuit diverse standpunten benaderen. Op die manier worden verschillende kanten van een historisch gegeven belicht en wordt de 'bias' van iedere bron beperkt. De diversiteit aan bronnen houdt meestal ook een methodologische triangulatie in. Zo maakte het voorbeeldonderzoek in dit artikel gebruik van origineel archiefonderzoek, kwalitatieve documentenanalyses, expertinterviews, kwalitatieve inhoudsanalyses van persmateriaal, kwantitatieve inhoudsanalyses van films en kwalitatieve tekstuele analyses van films.

Het artikel toonde aan dat binnen een multimethodisch communicatiehistorisch onderzoeksdesign ook CAQDAS of digitale tools voor kwalitatieve data-analyse een plaats kunnen hebben. De mogelijke meerwaarde van CAQDAS voor de analyse van interviews is reeds bekend. Het is een stuk minder gebruikelijk dat CAQDAS wordt ingezet voor kwalitatieve inhoudsanalyses van primaire historische bronnen, die dikwijls de hoeksteen van empirisch gericht communicatiehistorisch onderzoek vormen. Nochtans kan de inzet van CAQDAS lonen.

De belangrijkste vraag die onderzoekers zich hierbij moeten stellen is niet zozeer welk CAQDAS-programma precies dient aangewend te worden, maar wel wat de ruimere consequenties van CAQDAS zijn voor het eigen onderzoek (zie ook Gilbert, Jackson & Di Gregorio, 2014). Het inzetten van CAQDAS in communicatiehistorisch onderzoek is een genuanceerd verhaal, met diverse opportuniteiten maar ook met beperkingen. Voor de inschatting in hoeverre digitale tools nuttig kunnen zijn, en tot op welk niveau de software kan worden ingeschakeld, dient men dan ook rekening te houden met

diverse elementen, waaronder de geschiktheid van het empirisch materiaal en de onderzoeksvraag, de tijds- en arbeidsintensiviteit, de nauwkeurigheid van het codeeren en analyseproces, de afstand en nabijheid van de onderzoeker tot de data, en de consequenties voor de historische bronnenkritiek.

Het gebruik van CAQDAS is interessant wanneer de hoeveelheid te analyseren data substantieel is, zodat het als individuele onderzoeker moeilijk is om er volledige kennis over te verwerven en op lange termijn te behouden. CAQDAS biedt hier een efficiënt hulpmiddel. Voor het coderen van de data blijft de tijdsinvestering met of zonder CAQDAS wel even groot. Het codeerproces versnellen via automatisch coderen is bij historisch kwalitatief onderzoek zelden een optie omwille van het verlies aan contextuele nuancering en betrouwbaarheid en een beknotting van onderzoeksinzichten. Ook moet men rekening houden met de tijdsinvestering voor de digitalisering van het bronmateriaal en het leren werken met een CAQDAS-programma. Deze extra tijdsinvestering weegt echter niet op tegen de grote tijdswinst die CAQDAS biedt om met behulp van geavanceerde queries op een zeer snelle manier specifieke informatie te selecteren. Bovendien is er door de queries een exponentiële vermindering van de kans op fouten bij de selectie van de gecodeerde data. Naast de efficiëntiewinst bij de data-analyse kan het gebruik van CAQDAS ook het bewust invoeren van een kritische afstand tegenover de data bevorderen. Dit gebeurt zonder de mogelijkheden tot data-immersie en nabijheid tot de data te fnuiken. Een nadeel, of alleszins een complicatie, van het werken met CAQDAS in communicatiehistorisch onderzoek is het verlies aan context bij het opvragen van informatie met queries. De constante bronnenkritiek die essentieel is bij de analyse van historische bronnen wordt hierdoor omslachtiger.

Het is belangrijk om eraan te herinneren dat CAQDAS op zichzelf geen volwaardige onderzoeksmethode is, maar een methodologisch hulpmiddel dat kan worden ingezet bij een kwalitatieve analyse. De digitale tools geven geen antwoorden, zij faciliteren enkel de dataverwerking. De interpretatie van data en de verklaring van het verleden horen tot de kern van communicatiehistorisch onderzoek (Du Plooy, 1995, p. 91). We weten natuurlijk dat interpretaties van onderzoeker tot onderzoeker kunnen verschillen, waardoor transparantie over de werkwijze cruciaal is voor de wetenschappelijke waarde van een studie. Daarom dienen studies die gebruik maken van CAQDAS dieper dan tot nog toe meestal het geval is in te gaan op het gebruikte bronmateriaal, het codeerschema, het codeerproces en de analyse van de data. Het gebruik van CAQDAS is op dit vlak interessant, omdat het de controle op en replicatie van een studie vergemakkelijkt. De database met gecodeerde informatie kan immers eenvoudig gedeeld worden en de selectie van specifieke informatie gebeurt zeer snel met behulp van queries. Dit is bijzonder relevant voor communicatiehistorische studies, waarbij reproduceerbaarheid traditioneel een heikel punt vormt.

Literatuur

- Ackland, R. (2013). *Web social science: Concepts, data and tools for social scientists in the digital age*. Los Angeles: Sage.
- Acland, C. R., & Hoyt, E. (Eds.). (2016). *The Arclight guidebook to media history and the digital humanities*. Falmer: Reframe.
- Atkinson, P., & Coffey, A. (2011). Analysing documentary realities. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research* (3rd ed., pp. 77-92). London: Sage.
- Berry, D. (Ed.). (2012). *Understanding digital humanities*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Bingham, A. (2010). The digitization of newspaper archives: Opportunities and challenges for historians. *Twentieth Century British History*, 21(2), 225-231.
- Bringer, J. D., Johnston, L. H., & Brackenridge, C. H. (2004). Maximizing transparency in a doctoral thesis: The complexities of writing about the use of QSR* NVIVO within a grounded theory study. *Qualitative research*, 4(2), 247-265.
- Bryman, A. (2015). *Social research methods* (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Cambré, B., & Waeye, H. (2003). Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews. In J. Billiet & H. Waeye (Eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (pp. 315-342). Antwerpen: De Boeck.
- Caterer, J. (2011). *The People's Pictures: National Lottery Funding and British cinema*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Chapman, J., Glancy, M., & Harper, S. (2007). Introduction. In J. Chapman, M. Glancy, & S. Harper (Eds.), *The new film history: Sources, methods, approaches* (pp. 1-10). New York: Palgrave Macmillan.
- Davis, N. W., & Meyer, B. B. (2009). Qualitative data analysis: A procedural comparison. *Journal of Applied Sport Psychology*, 21(1), 116-124.
- Du Plooy, G. M. (1995). *Introduction to communication*. Kenwyn: Juta and Company Ltd.
- Fickers, A. (2012). Towards a new digital historicism? Doing history in the age of abundance. *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 1(1), 19-26.
- Gilbert, L. S. (2002). Going the distance: 'closeness' in qualitative data analysis software. *International journal of social research methodology*, 5(3), 215-228.
- Gilbert, L. S., Jackson, K., & di Gregorio, S. (2014). Tools for analyzing qualitative data: The history and relevance of qualitative data analysis software. In M. J. Spector, M. D. Merrill, J. Elen, & M. J. Bishop (Eds.), *Handbook of research on educational communications and technology* (pp. 221-236). New York: Springer.
- Gitelman, L. (2010). Welcome to the bubble chamber: Online in the humanities today. *The Communication Review*, 13(1), 27-36.
- Gosvig Olesen, C. (2017). *Digital film historiography - a bibliography*. Geraadpleegd op 7 juli 2017 via <https://filmhistoryinthemaking.com/digital-film-historiography-a-bibliography/>
- Graham, P. S. (1995). Requirements for the digital research library. *College & Research Libraries*, 56(4), 331-339.
- Hedstrom, M. (1997). Digital preservation: a time bomb for digital libraries. *Computers and the Humanities*, 31(3), 189-202.
- Hemels, J. (1997). Communicatiewetenschappelijk onderzoek met een historische dimensie. Ter herinnering aan Winfried B. Lerg (1932-1995), de grondlegger van communicatiehistorische bronnenkritiek. In J. Servaes & V. Frissen (Eds.), *De interpretatieve benadering in de communicatiewetenschap. Theorie, methodologie en case-studies* (pp. 157-179). Leuven: Acco.
- Jensen, K. B. (2012). The complementarity of qualitative and quantitative methodologies in media and communication research. In K. B. Jensen (Ed.), *A handbook of media and communication research. Qualitative and quantitative methodologies* (2nd ed., pp. 283-301). London: Routledge.
- Leech, N. L., & Onwuegbuzie, A. J. (2009). A typology of mixed methods research designs. *Quality & Quantity*, 43(2), 265-275.

- Lombard, M., Snyder-Duch, J., & Bracken, C. C. (2002). Content analysis in mass communication: Assessment and reporting of intercoder reliability. *Human communication research*, 28(4), 587-604.
- MacMillan, K., & Koenig, T. (2004). The wow factor: Preconceptions and expectations for data analysis software in qualitative research. *Social Science Computer Review*, 22(2), 179-186.
- Magor, M., & Schlesinger, P. (2009). 'For this relief much thanks.' Taxation, film policy and the UK government. *Screen*, 50(3), 299-317.
- Mangabeira, W. C., Lee, R. M., & Fielding, N. G. (2004). Computers and qualitative research adoption, use, and representation. *Social Science Computer Review*, 22(2), 167-178.
- Mortelmans, D. (2009). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden* (2de ed.). Leuven: Acco.
- Mortelmans, D. (2011). *Kwalitatieve analyse met NVivo*. Leuven: Acco.
- Perks, R., & Thomson, A. (Eds.). (2006). *The oral history reader* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Robertson, C. (Ed.) (2014). *Media history and the archive*: Routledge.
- Rosenzweig, R. (2003). Scarcity or abundance? Preserving the past in a digital era. *The American Historical Review*, 108(3), 735-762.
- Sinn, D. (2012). Impact of digital archival collections on historical research. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(8), 1521-1537.
- Sloan, W. D., & Stamm, M. (2010). *Historical methods in communication* (3rd ed.). Northport: Vision Press.
- Startt, J. D., & Sloan, W. D. (2003). *Historical methods in mass communication*. Hillsdale: Erlbaum.
- Soens, V. (2003). *Archiefbeheersplan Fonds Film in Vlaanderen*. Beveren: Instellingenstudie en archiefbeheer Vlaamse administratie.
- Street, S. (2000). *British cinema in documents*. London/New York: Routledge.
- Thompson, P. (2000). *Voice of the past: Oral history*. Oxford: Oxford University Press.
- Vajcner, M. (2008). The importance of context for digitized archival collections. *Journal of the Association for History and Computing*, 11(1), 1.
- Weitzman, E. A. (2000). Software and qualitative research. In N. K. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 803-820). Thousand Oaks: Sage.
- Wester, F., & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse: uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho.
- Willems, G. (2017a). The role of film production policy in stimulating a Flemish identity (1964-2002). *Communications-European Journal of Communication Research*, 42(1), 89-98.
- Willems, G. (2017b). *Subsidie, camera, actie! Filmbeleid in Vlaanderen (1964-2002)*. Gent: Academia Press.